

ISSN 0350-185x, LXVIII (2012), p. (113–145)

УДК: 811.163.41'36.582.6;

811.161.2'36.582.6;

811.163.41:811.161.2

ID 191518476

DOI: 10.2298/JFI1268113P

ЉУДМИЛА В. ПОПОВИЋ*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за славистику

ФУНКЦИЈЕ ПЛУСКВАМПЕРФЕКТА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ И УКРАЈИНСКОМ ЈЕЗИКУ**

Типолошка истраживања плусквамперфекта у несловенским језицима показују да упоредо с таксисном функцијом коју он остварује као релативно време овај глаголски облик испољава низ других функција. Стога системе у којима се осим таксисних јављају и друге функције плусквамперфекта сврставају у језике са проширеним плусквамперфектом, у које, на пример, спадају класични латински, савремени немачки и француски и др. Полазећи од такве поделе, поставља се питање у којој тип плусквамперфекта спада овај глаголски облик у српском и украјинском језику.

Кључне речи: плусквамперфекат, српски језик, украјински језик, таксис, *framerast*, дезактуализација, актуализација, дигресија, контрафактивност.

0.1 Од осамдесетих година прошлог века у типолошким истраживањима све чешће се запажа да плусквамперфекат у разним језицима показује сличност облика и функција које се не могу свести само на његову релативну употребу. Тако настаје богата литература о полисемији показатеља плусквамперфекта на грађи различитих језика (ДАНЛ 1985: 144–147; Плунгян 1998, 2001, 2004; Сичинава 2002, 2003; Петрухин, Сичинава 2006). Плусквамперфекат у савременим словенским језицима у наведеним радовима или се занемарује, или се селективно разматра с ослоном на поједина ранија истра-

* ljudmilapopovic@yahoo.com

** Рад је настао у оквиру пројекта 178021 *Ојис и стандардизација савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

живања других аутора, што не води увек правим закључцима (СИЧИНАВА 2002; ПЕТРУХИН, СИЧИНАВА 2006¹).

У српској и украјинској лингвистици плусквамперфекат се ипак првенствено посматра као релативно време, тј. као облик за исказивање радњи које су се у прошлости извршиле пре неке друге радње (СТЕВАНОВИЋ 1979: 664–667; МИЛОШЕВИЋ 1982; ТАНАСИЋ 2005; РУСАНІВСЬКИЙ 1971; ЗАГНІТКО 1996; КРИЖАНІВСЬКА 2001). У српском језику запажене су и друге функције плусквамперфекта, на пример, исказивање прошлих радњи чији резултат у моменту говора није актуалан, јер се између момента вршења те радње и времена говорне ситуације догодила друга радња која је поништила резултат плусквамперфектом исказане радње (МИЛОШЕВИЋ 1973, 1982; ИВИЋ 1980; ТАНАСИЋ 1996, 2005, 2005а, 2009; ТНОМАС 2004). Посебно је истакнута и употреба плусквамперфекта за стварање фона на који се наслања нека прошла ситуација о којој се потом говори (ИВИЋ 1980; ТАНАСИЋ 1996, 2005, 2009).

Скреће на себе пажњу преглед функција проширеног плусквамперфекта у староруском језику (ПЕТРУХИН, СИЧИНАВА 2006), у којем су се аутори усредсредили на дијахронијски аспект, занемаривши овај облик у савременом украјинском језику, где се он јавља веома често у свим функционалним стиловима и показује тенденцију ка све чешћој употреби (ЗАГНІТКО 1996; ТАРАНЕНКО 2006: 55).

У контрастивним истраживањима украјинског и српског плусквамперфекта (ЈРМАК 2010) на примеру стваралаштва Драгослава Михаиловића и превода његове прозе на украјински језик истакнута је стилска вредност овог облика, који се јавља у тексту као својеврсни дискурсни маркер у функцији истицања нове и значајне информације, њене топикализације. Остале функције плусквамперфекта у наведеном истраживању нису разматране.

¹ Изненађује закључак ових истраживача да у савременом украјинском језику функционише усаглашена речца *був, була, було* (sic! речца која има своју парадигму) која се спаја са другим глаголским обликом, слично руској „неуаглашеној“ речци *было* (ПЕТРУХИН, СИЧИНАВА 2006). С друге стране, за облике у староруском језику, који су еквивалентни украјинским формално, семантички и функционално, аутори тврде да представљају примере употребе плусквамперфекта (уп. *велѣль былѣ* – укр. *велів був; былѣ возалѣ* – укр. *був узав* и сл.). Спорна су и запажања наведених истраживача у вези са српским плусквамперфектом за који тврде да не врши у савременом језику таксисну функцију већ само указује на резултативно стање које припада временском плану прошлости (ПЕТРУХИН, СИЧИНАВА 2006). Неоснованост таквих закључака потврђују ранија истраживања плусквамперфекта у српском и украјинском језику (в. списак литературе), као и анализа примера у даљем тексту.

Како српски, тако и украјински плусквамперфекат доследно релативују таксисне функције које су у складу са релативном природом овог временског облика, али осим њих врше и друге. Таксисне и друге функције плусквамперфекта представљају предмет овог рада.

Плусквамперфекат у српском језику, као глаголско време које означава радњу „која се десила (и веома ретко – дешавала) у прошлости, пре почетка радње која је означена другим претериталним обликом или је исказана имплицитно“ (СТЕВАНОВИЋ 1974: 664), представља специјализовано граматичко средство изражавања релативне прошлости или *прошлости другог сљедећег* (термин је преузет из: МИЛОШЕВИЋ 1982: 135). Постоје различита тумачења места и значаја плусквамперфекта у временској парадигми српског језика. Док једни истраживачи сматрају да је то облик који је „у ишчезавању“ (СТЕВАНОВИЋ 1974: 664; СТАНОЛЧИЋ 1996: 121), други с правом истичу његову семантичку и стилистичку незаменљивост, као и распрострањеност у говорном језику (МИЛОШЕВИЋ 1973, 1982; ИВИЋ 1980; ТАНАСИЋ 1996, 2005, 2005а, 2009; ТНОМАС 2004).

У српском језику плусквамперфекат може да се гради помоћу перфекта или имперфекта глагола *биџи* уз одговарајући глаголски придев: *био сам / бејаш (бех) радио*. Граматичари понекад наглашавају да су облици са имперфектом резервисани за експресивни књижевноуметнички стил (нпр. за архаизацију текста), док је у свим осталим стиливима у употреби само форма са „био сам“ (СТАНОЛЧИЋ 1996: 121). Изнесено је и мишљење о семи доживљености, посведочености радње у облику плусквамперфекта са помоћним глаголом у имперфекту (СТЕВАНОВИЋ 1974: 667). По нашем мишљењу, посведоченост радње у смислу декларисања уверености у то да се она заиста догодила (или није догодила) полазећи од личног искуства говорног лица присутна је и код плусквамперфекта са помоћним глаголом *биџи*, али само у функцији ретроспективне актуализације, о чему ће бити речи даље.

Чињеница је да се плусквамперфекат ређе среће у савременом српском језику у односу на перфекат и аорист, али се истраживачи слажу у томе да се његов значај може мерити следећим факторима:

1) плусквамперфекат је незаменљив у управној клаузи зависно-сложене временске реченице, у функцији исказивања таксисног односа постериорности, где сам по себи, без ослонца на везник и аспект предиката у зависној клаузи, врши таксисну функцију:

- (1) **Кад сам ја дошла:** *PRF. PFV* они су били *оџишли*: *PPRF. PFV* (Ксенија Милошевић 1982, 135).

2) обликом плусквамперфекта даје се до знања да је резултат прошле радње која је исказана тим обликом дезактуализован јер се између момента вршења те радње и момента говора догодила друга радња која је поништила резултат радње исказане плусквамперфектом (ИВИЋ 1980; THOMAS 2004; ТАНАСИЋ 2005, 2005а):

- (2) *Кад је Ђорђе умро: PRF. PFV, она се била зарекла: PPRF. PFV* јавно, пред целом родбином да се никад неће удавати. Али се ускоро у селу појавио нов учитељ и настанио у кући преко пута њене. Не прође ни година, а она *се удаде: AOR* за њега (Милка Ивић 1980, 97).

У оба случаја (1, 2) замена плусквамперфекта свршеним перфектом довела би до битних семантичких и стилистичких промена. У примеру (1) променио би се правац локализације – из постериорног у антериорни, тј. радња исказана у зависној клаузи уместо да следи после главне ситуације, претходила би јој у времену. Према запажању Ксеније Милошевић, то је случај када „глаголски облици, и то темпорални, наступају као дијагностичко средство релативне хронологије у случајевима када ни једно од два остала средства (везник, аспект) не диференцирају довољно тип релативне хронологије“ (МИЛОШЕВИЋ 1982: 134).

У другом би се случају (2) изгубио осећај унутрашње динамике наративе јер плусквамперфекат „задржава читаочеву пажњу и уводи елемент напетости“ (THOMAS 2004: 118), најављује да ће доћи до поништавања резултата радње која је исказана плусквамперфектом.

Како се наводи у граматицама украјинског језика, плусквамперфекат у украјинском језику означава радњу која претходи другој радњи у прошлости (ВИХОВАНЕЦЬ, ГОРОДЕНСЬКА 2004: 253) или радњу која је исцрпљена пре момента говора (РУСАНОВСКИЙ и др. 1986: 94). Недавна истраживања показују да је овај претеритални облик подједнако чест како у разговорном стилу, тако и у публицистичком, књижевноуметничком или научном стилу, са тенденцијом појављивања у језику правних и осталих докумената (ЗАГНІТКО 1996; КРИЖАНІВСЬКА 2001; ТАРАНЕНКО 2006).

Облик плусквамперфекта у украјинском језику је морфолошки сложен – састоји се од перфекта глагола *бути* у копулативној функцији и перфекта пунозначног глагола (некадашњег глаголског придева на *-лѣ*): *був робив, була робила, було робило, були робили*. С обзиром на чињеницу да је украјински перфекат, слично осталим источнословенским језицима, изгубио помоћни глагол, јасно је да је крњи облик украјинског плусквамперфекта условљен крњим перфектом.

Украјински плусквамперфекат може да има и парадигму условног начина (*був би пішов, була б пішла, було б пішло, були б пішли*).

Остварајући се тако у кондиционалним реченицама, плусквамперфекат у облику условног начина указује на радњу која претходи другој радњи, али која у иреалном плану представља неку врсту алтернативне стварности:

- (3) Ой, якби я була знала: *PPRF. IPFV*, Що піду від мами, Була би я не садила: *PPRF. IPFV.COND* / Рожі під вікнами. А була би посадила: *PPRF. PFV.COND* / Три городи рути (укр. нар. песма).

Плусквамперфекат (несвршени и свршени) у украјинском језику претежно се среће у сложеној реченици, уз свршени претеритални облик у њеном другом предикативном делу:

- (4) **Коли** він там після одної моєї доповіді *почав був: PPRF. PFV розводити* якусь свою агітку, йому *відобрали: PRF. PFV* голос... (Зиновій Книш, *Далекий приціл*).
- (5) Мені *були дали: PPRF. PFV* пораненого, **щоби** *перевіз: PRF. PFV* до безпечного місця.
- (6) Хтось із товариства *хотів був: PPRF. IPFV* його *прогнати* зі стола, **але** він, опам'ятавшись, знову *зірвався: PRF. PFV* й почав кружляти понад лямпою (Леся Українка, *Метелик*).

Када се јавља у зависној клаузи, плусквамперфекат се чешће среће у релативној, допунској или узрочној клаузи, а ређе у временској или некој другој. У том случају он означава радњу која претходи радњи у главној реченици, али је таксисни однос често само позадина за реализацију другог синтаксичког типа зависности (7):

- (7) Лукаш... *знаходить: PRS. IPFV* вербову сопілку, **що** *був кинув: PPRF. PFV*, бере її до рук і йде по білій галяві до берези (Леся Українка, *Лісова пісня*).

Даље ће у раду бити показано да плусквамперфекат у украјинском и српском језику осим таксисне функције врши функцију означавања резултата ситуације који је био релевантан у прошлости, али размотриће се и низ других функција које проистичу из одвојености темпоралне зоне означене плусквамперфектом од говорне ситуације. Плусквамперфекат може да удаљава ситуацију у односу на говорну ситуацију ако је посматрач смештен у тренутак говорне ситуације. Уколико је посматрач пренет у тренутак референтне тачке у прошлости, плусквамперфекат се користи за ближе приказивање семантичке зоне која се наслања на зону прошлости, али нема додирних тачака са садашњошћу.

Плусквамперфекат врши низ дискурсних функција – служи за обележавање новог топика или дигресије. У оба наведена случаја у основи лежи функција својеврсне ретроспективне актуализације

која је заснована на измештању посматрача из садашњости у прошлост, чиме се постиже фокусирање пажње на семантичкој зони која је ближа перфекту. Посебну пажњу привлачи функција плусквамперфекта у кондиционалним конструкцијама украјинског језика, коју бисмо могли да одредимо као контрафактивну (FLEISCHMAN 1989; ПЛУНГЈАН 2004).

Полазећи од наведеног, као и од прикупљене језичке грађе, издвајамо следеће функције плусквамперфекта у украјинском и српском језику:

- таксисна функција;
- означавања резултата у прошлости;
- исказивања прекинуте прошле ситуације;
- дезактуализације резултата претходне радње;
- ретроспективне актуализације;
- топикализације;
- дигресивна функција;
- контрафактивна функција (у украјинском језику).

0.2 Таксисна функција

Таксис као граматичку категорију дефинисао је Роман Јакобсон у свом антологијском раду о шифтерима, глаголским категоријама и руском глаголу (ЈАКОБСОН 1957/1971). Према његовој изворној дефиницији таксис је категорија „која одређује чин догађаја према другом чину догађаја неvezано за чин саопштења“ (ЈАКОБСОН 1971: 131). Из таквог приступа проистиче да је таксис конекторна категорија, али није шифтерна, тј. не описује се кроз однос према чину саопштења или учесницима у комуникацији, већ је заступљена чистом комбинаториком предикативних облика унутар једне полипредикативне синтаксичке конструкције.

Даља истраживања таксиса везују се за теорију функционално-семантичких поља А. В. Бондарка, који је са тог аспекта описао и категорију таксиса у руском језику. Према Бондарковој дефиницији, таксис као семантичка категорија и одговарајуће поље представља „... узајамну повезаност радњи (компоненти полипредикативног комплекса) у оквиру заједничког временског плана“ (БОНДАРКО 1999: 98–99). Бондарково тумачење таксиса је много шире од оног које је дао Р. Јакобсон, јер обухвата и тзв. независни таксис, као и таксис који је праћен нетемпоралним значењима. Под зависним таксисом А. В. Бондарко подразумева темпорални однос међу радњама од којих је једна основна, а друга зависна, док у случају независног

таксиса „могуће су нијансе непотпуне равноправности елемената таксисног односа, али оне нису формално изражене и не представљају значење ових или оних облика или конструкција“ (БОНДАРКО 1987: 239).

Следећи корак у проучавању категорије таксиса у руском језику, али и у другим језицима, направио је водећи представник петербуршке аспектолошке школе В. С. Храковски. Он полемише са А. В. Бондарком не прихватајући дистинкцију независни – зависни таксис. Према В. С. Храковском, зависни таксис је једини могући, док у оквиру независног таксиса у интерпретацији А. В. Бондарка он издваја „аутентичне“ таксисне конструкције које су заступљене у темпоралним реченицама, као и конструкције које суштински нису таксисне, јер у њима не постоји показатељ који би упућивао на темпоралну локализацију једне ситуације у односу на другу, већ само логичко извођење импликатуре која одсликава природни ток догађаја (ХРАКОВСКИЙ 2003: 37).

У дефиницији В. С. Храковског, таксис је „категорија која се реализује у бипредикативним (и полипредикативним) конструкцијама, у којима се граматичким средствима маркира темпорална локализација (симултаност/асимултаност: антериорност/постериорност) једне ситуације P_1 у односу на другу ситуацију P_2 , чија се темпорална локализација одређује у односу на време говора, тј. независно од било које ситуације P_n “ (ХРАКОВСКИЙ 2003: 37).

У датом истраживању полазимо од претпоставке да је таксис функционално-семантичка категорија која обухвата средства морфолошког, лексичко-семантичког и синтаксичког нивоа у функцији исказивања узајамне темпоралне оријентације у реченици главне и зависне ситуације, које могу бити временски подударне и неподударне – симултане и асимултане. При одређивању типа асимултаног таксисног односа полазимо од претпоставке да главна ситуација (P_1) увек представља локализатор у односу на који зависна ситуација (P_2) се може одредити антериорно (претходи главној ситуацији) или постериорно (следи иза главне ситуације). У првом случају асимултани таксисни однос одређујемо као антериорни, у другом као постериорни².

² С обзиром на чињеницу да се приликом концептуализације просторних односа мобилни објекат локализације одређује у односу на већи и стабилни локализатор, логички је да приликом темпоралне локализације у конструкцији као локализатор издвојимо главну ситуацију, којој на синтаксичком нивоу може да одговара главна реченица у зависноској временској реченици. Са когнитивне

С ослонцем на скалу таксисних значења коју је описао В. С. Храковски (в. ХРАКОВСКИЙ 2003; Поповић 2011) можемо одредити таксисна значења плусквамперфекта у српском и украјинском језику.

У српском језику плусквамперфекат уз одговарајући везник може се подједнако често срести у конструкцијама које указују на таксисантериорности или постериорности. Када је везник таксисно непрофилисан, тј. може да означава више типова таксисних односа (нпр. *када*), тип таксисне конструкције се одређује према месту плусквамперфекта у конструкцији – ако се он налази у зависној клаузи, реализује се антериорност, тј. зависна ситуација претходи главној (8–11), када је у управној реченици – остварује се постериорност, тј. зависна ситуација следи иза главне (17–20). Ако везник сам по себи упућује на тип таксисног односа (*їошїїо*, *након шїїо*, *їре него шїїо* и сл.), облик плусквамперфекта уноси у конструкцију значење дисталности, указујући на одсуство временског дотицања или преклапања радњи исказаних плусквамперфектом и другим претериталним обликом (12–16, 21–24).

– антериорност (PPRF у зависној клаузи):

- (8) **Када** сам ја била дошла: PPRF. PFV они су оїшїшли: PRF. PFV (Ксенија Милошевић 1982, 136).
- (9) И **кад** нас је прошле године један такав био їокрао: PPRF. PFV – ... она ми каже: PRS. IPFV : „Немој да се секираш“... (Драгослав Михаиловић, *Кад су цвешале їшкве*).
- (10) **Када** је звонило и на њој зазвонило: PRF. PFV и **када** је све било завршено: PPRF. PFV. PASS, Леандер је загрио: PRF. PFV свог пријатеља и оїросїїо се: PRF. PFV од њега (Милорад Павић, *Унутрашња сїїрана веїпра*, 51).
- (11) *Пробудих се*: AOR тек: TAX. SPEC **кад** се бјеше објуйїрило: PPRF. PFV (Срето Танасић 2005/Бранко Ћопић).

– антериорност (PPRF у зависној клаузи):

тачке гледишта такав избор је једини могући, мање стабилно се увек лоцира у односу на веће, стабилније, што се потврђује примерима са исказаном просторном локализацијом: *Књига је на сїїолу*, а не *Сїїо је исїод књиге*; *Бицикл сїїоји їоред камиона*, а не *Камион сїїоји їоред бицикла*; *Кошуља је на мени*, а не *Ја сам исїод кошуље* и сл. Та чињеница послужила нам је као разлог да се одлучимо за такво одређивање суштине антериорног и постериорног односа у конструкцији које је условљено оријентацијом варијабилног зависног дела (који се може трансформисати на више начина) према стабилној главној ситуацији, иако се у појединим ранијим истраживањима ове проблематике (Антонић 2001) однос темпоралне локализације исказује супротно.

- (12) **Након што** сам ја била дошла: *PPRF. PFV*, они су *оџишли*: *PRF. PFV* (Ксенија Милошевић 1982, 136).
- (13) **Након што** је процес њиховог националног уједињавања био *заустџављен*: *PPRF.PFV.PASS*, процес... националног разједињавања је... *наџредовао*: *PRF.PFV* (Речник САНУ, 20/Арх. КПЈ).
- (14) *Пуџиовао је*: *PRF. IPFV* у Милан, гдје је био је *изабран*: *PPRF.PFV.PASS* начелником, **након што** је био *свршио*: *PPRF.PFV* службу у Болоњи (Речник САНУ, 20/ Тице).
- (15) ... *настџављао је*: *PRF. IPFV* домаћин, **пошто** је први тањир *већ* био *џоложен*: *PPRF.PFV.PASS* пред Атанасија Свилара (Милорад Павић, *Предео сликан чајем*).
- (16) Обраћање краљице Наталије у католичанство *рашчуло се*: *PRF.PFV* тек **пошто** је било *свршено*: *PPRF.PFV.PASS* (Ивана Антонић 2001/ Слободан Јовановић).

– постериорност (PPRF у управној реченици):

- (17) **Када** сам ја дошла: *PRF. PFV* они су били *оџишли*: *PPRF. PFV* (Ксенија Милошевић 1982, 136).
- (18) **Кад** сам *џошао*: *PRF. PFV*, кеви ми је било зло, сва се била *избезумила*: *PPRF. PFV* (Драгослав Михаиловић, *Кад су цвешале џикве*).
- (19) Доручак је био *завршен*: *PPRF.PFV.PASS* **када** је у трпезарију *ушао*: *PRF.PFV* крупан рић монах... (Милорад Павић, *Предео сликан чајем*).
- (20) **Кад** је човек *сџигао*: *PRF.PFV* у Цариград, *Ћамила су већ*: *TAX.SPEC* били *уџишли*: *PPRF.PFV* Лагиф ефендији да га до саслушања задржи у притвору (Иво Андрић, *Проклеџа авлија*).

– постериорност (PPRF у управној реченици):

- (21) **Пре него што** сам ја дошла: *PRF. PFV*, они су били *оџишли*: *PPRF. PFV*.
- (22) *Беше* нам *џоручио*: *PPRF. PFV* **пре него што** смо дошли: *PRF. PFV*... (Јован Јерковић/Бошко Петровић, *Певач*).
- (23) **Пре него што** је *џрешао*: *PRF.PFV* у Омладину, био је *усџео*: *PPRF. PFV* да у Шпијунима остане годину дана преко горње границе (Џорџ Орвел, 1984/прев. Стојиљковић).
- (24) Министар војни... **тек**: *TAX.SPEC* *беше свршио*: *PPRF.PFV* молитву мало: *TEMP.QUANT* **пре него што** мене *џрими*: *AOR* (Радоје Домановић, *Сџрадија*).

У таксисним конструкцијама антериорности перфективни плусквамперфекат може се наћи у оба дела зависносложене таксисне конструкције (25). У том случају паралелизам плусквамперфектних облика ствара осећај паралелизма радњи док се реално главна ситуација наслања на зависну, доводи у директну зависност од ефекта који је произвео резултат зависне ситуације:

- (25) **Када** је Леандров извештај био *довршен*: *PPRF.PFV.PASS*, Дед-ага Ођуз... као да је и сам био *довршио*: *PPRF.PFV* своје претраживање. Све му је било јасно... (Милорад Павић, *Унуџрашња сџрана веџра*, 114).

Плусквамперфекат у главној реченици може да се налази и у *ѿтаксисним констїрукцијама делимичне симултаносїи*, када једна од ситуација представља темпорални фон за реализацију друге. Ако је радња у управној реченици исказана свршеним плусквамперфектом а зависна ситуација у временској клаузи – несвршеним претериталним обликом, у конструкцијама са везником *кад(а)*, *док* и сл. реализује се **делимична симултаност₁**, тј. зависна ситуација представља темпорални фон за главну радњу (26–27):

- (26) **Кад** [→ док] *су боравили*: PRF. IPFV у X, они *су били* на основу лажног сведочења *ухайшени*: PPRF. PFV. PASS, али *су ускоро ѿушїени*: PRF. PFV (Ксенија Милошевић 1973, 434).
- (27) **Када** [→ још док] *су птице носиле*: PRF. IPFV јаја у ваздуху, за настојника је у Хиландару *био изабран*: PPRF. PFV. PASS један од ових самаца. (Милорад Павић, *Предео сликан чајем*).

У примерима (26, 27) ситуација означена плусквамперфектом позиционира се као свршена у ширим оквирима друге процесуалне радње исказане имперфективним претериталним обликом. У примеру (26) обе радње које су означене перфективним глаголима – плусквамперфектом (*били су ухайшени*) и перфектом (*ѿушїени*), пунктуално су конципиране на ширем темпоралном фону који је означен имперфективним претеритом (*боравили су*). Исти однос перфективних и имперфективних глагола имамо и у примеру (27). У оба наведена примера везник *кад(а)* може бити замењен везником *док* који је уобичајено средство реализације таксиса симултаности у српском језику. Исти однос је реализован и у примеру (14) ако се фокусира први део конструкције:

- (14') *Пушїовао је*: PRF. IPFV у Милан, гдје је *био је изабран*: PPRF. PFV. PASS начелником [→ кад/док је путовао у Милан, био је изабран начелником]... (Речник САНУ, 20/ Тице).

У овом случају у питању није антериорност или постериорност, већ делимична симултаност, тј. ситуације у управној реченици и временској клаузи се делимично преклапају. Плусквамперфектом се у том случају исказује ситуација која је концептуализована као тачка на позадини трајне ситуације, за разлику од претходних примера (8–24) у којима се сема пунктуалности не реализује.

При негацији, уз облик свршеног плусквамперфекта у управној реченици и свршени претерит у зависној клаузи с везником *кад(а)*, реализује се **делимична симултаност₂**, тј. главна ситуација представља темпорални фон за зависну, која је маркирана као ситуација која није трајна (28–31). У управној реченици уз обавезну

негацију може се наћи и темпорални спецификатор *joш*, који заједно са перфективним обликом плусквамперфекта формира својеврсну ретроспективну конструкцију:

- (28) Они се нису били враћили: *PPRF. PFV. NEG* **када** сам ја овамо *пошао*: *PRF. PFV* (Михаило Стевановић 1974, 666).
 (29) Ја се нисам био ни родио: *PPRF. PFV. NEG*, **кад** је бабо *заметио*: *PRF. PFV* кавгу (Михаило Стевановић 1974/ нар. песма).
 (30) *Још*: *TEMP.SPEC* одјек последњег удараца *није био замро*: *PPRF.PFV. NEG* **кад** је фра Петар *поцео*: *PRF.PFV* да прича (Иво Андрић, *Труји*).
 (31) Срнијег *још*: *TEMP.SPEC* *није био шао*: *PPRF.PFV. NEG* **кад** стриц *дође*: *AOR* из затвора (Срето Танасић 2005/Михаило Лалић).

*Делимична симулианосиј*₂ се реализује и када је облик плусквамперфекта у зависној клаузи, а у управној реченици се налази глагол несвршеног вида уз таксисни спецификатор *већ* (32). Конструкције с имперфективним претеритом у управној реченици и плусквамперфектом у зависној клаузи су ређе:

- (32) Зорић дању-ноћу, са мнош. Крушку, цак и остале основне ствари они су *имали*: *PRF. IPFV* *већ*: *TAX.SPEC* **кад** сам био *дошао*: *PPRF. PFV*, али *онда* он *трчао* у команду војне области да нам се негде набаве штитници за главу... (Драгослав Михаиловић, *Кад су цвешале тикве*).

Уколико се радња означена плусквамперфектом десила у времену после друге претериталне радње која је исказана у истој реченици (32), у конструкцији или у њеном ужем контексту мора да се појави још једна радња која се позиционира постериорно у односу на ситуацију исказану плусквамперфектом. Тако у примеру (32) заменички прилог *онда* указује на чињеницу да се после радње означене плусквамперфектом десила још једна, исказана предикатом *трчао*. Наведено потврђује запажање истраживача да присуство другог процеса који претходи тренутку исказивања, а према којем је процес у плусквамперфекту представљен као свршен, представља скоро незаобилазни услов употребе овог облика у српском језику (СТЕВАНОВИЋ 1974: 670; ИВИЋ 1980; ТАНАСИЋ 1996, 2005: 411; THOMAS 2004).

Као и у српском језику, у украјинским конструкцијама с непрофилисаним таксисним везником *коли* (када) реализација конкретног таксисног односа (антериорности/постериорности) зависи од места плусквамперфекта у реченици – ако се он јавља у зависној клаузи – реализује се однос антериорности (33–35), ако у главној реченици – остварује се однос тзв. постериорности при прекиду главне ситуације (36), када зависна ситуација следи иза главне прекидајући потоњу:

– антериорност (PPRF у зависној клаузи):

- (33) Прага, Вільна, Москва, Львів, Остріг – оце етапи ступневогo поширення друкарства на слов'янський схід; і **коли** цю ступневiсть *хотiла була*: PPRF. IPFV оминути Москва, **то**, як знаемо, їй це зовсім *не вдалося*: PRF. PFV, і перший московський друкар, Иван Хведорович, мусив опустити рiдну землю, як „еретик“ (Иван Огiенко, *Исторiя українського друкарства*).
- (34) А цариця Шеви, **коли** *почула була*: PPRF. PFV про славу Соломона, щодо Господнього Имени, **то** *прийшла*: PRF. PFV випробувати його загадками (*Бiблiя, Перша книга царiв*).
- (35) *І молився*: PRF. IPFV я до Господа потому, **як** *дав був*: PPRF. PFV купчого листа Баруховi, Нерейiному синовi... (*Єремiя*, роздiл 32).

– постериорност (PPRF у управној реченици):

- (36) Бiлка вже *хотiла була*: PPRF. IPFV схопитися з журби лапками за голiвку, **коли** *це надлетiв*: PRF. PFV її добрий приятель-крук (Леся Храплива, *Калиновий листочок*).

У примерима (33–35) реализован је однос антериорности – зависна ситуација, која је означена обликом плусквамперфекта, претходи главној. У примеру (36) ситуација је супротна, везник *коли* указује на однос постериорности, када зависна ситуација прекида главну, означену плусквамперфектом. Уочљиво је да се у оба примера користи облик имперфективног плусквамперфекта који се у српском језику изузетно ретко јавља.

У српским временским реченицима са таксисним односом постериорности при прекиду главне ситуације такође може да се јави плусквамперфекат, али се чешће замењује претеритом:

- (37) **Тек што** *засiао бјеше*: PPRF.PFV, *чује*: PRS у пећини клопот свакојаких верига, тутњавину као громови... и *пробуди се*: PRS.PFV (Вук Ст. Караџић, Српске народне приповијетке).
- (38) *Ја био њочео*: PPRF. PFV *да ишеш* **кад** неко *њозвони*: AOR на врата (Срето Танасић 2005, 416).
- (39) *Већ сам (био) њочео*: PPRF. PFV *да једем*, **кад** *је ушла* PPRF. PFV нека чудна ситна жена која ме је упитала да ли може да седне за мој сто (P.L. Thomas 2004, 117).

Према мишљењу истраживача (ТНОМАС 2004: 117), српски преводац са француског заменио је у примеру (39) облик плусквамперфекта претеритом одступивши од оригинала, што значи да према његовом језичком осећању плусквамперфекат је овде сувишан. Примећујемо да се у тој функцији може употребити непотпуни плусквамперфекат (38). Такав облик уноси у исказ експресивност и сугестију доживљености ситуације о којој се говори (ТАНАСИЋ 2005: 416).

На хронолошки след ситуација указује плусквамперфекат и у напоредносложеним реченицама, где означава радњу која је временски претходила ситуацији исказаној претеритом у функцији предиката друге реченице:

- (40) Она бјеше *йрешла*: PPRF. PFV на други прозор и збуни се: AOR због тога (Михаило Стевановић 1974/Михаило Лалић, *Зло йролеће*).
 (41) А учні Його зголодніли були: PPRF. PFV, і стали: PRF. PFV зривати колосся та їсти (*Біблія, Матвій 12/ www.bible.ru*).

Такозвани секундарни таксис (*фоновий таксис* – ХРАКОВСКИЙ 2003) остварује се у зависносложеним реченицама са релативном клаузом, као и узрочним, циљним и др. у којима предикат клаузе у плусквамперфекту исказује радњу која је претходила радњи означеној управним предикатом:

- (42) Она је њему *куйшла*: PRF. PFV једну енглеску књигу о Кавказу, **коју је био угледао**: PPRF. PFV у излогу једне чувене књижаре на Пикадилију, али је крај ње прошао (Милош Црњански, *Роман о Лондону*).
 (43) *Срејшоше*: AOR Ђавола **који се бјеше йрејворрио**: PPRF. PFV у калуђера па га запиташе (Михаило Стевановић 1974/ нар. прип.).
 (44) *Дође*: AOR у Смедерево те оплијени некакве Турке **који су се били йредали**: PPRF. PFV Србима (Михаило Стевановић 1974/ Вук, *Даница*).

У таквим конструкцијама плусквамперфекат је обавезно перфективан јер указује да је радња у клаузи претходила радњи у управној реченици која је обично исказана перфективним глаголом:

- (45) Звинна, як вивірка, Мирослава швидко *видряпалась*: PRF. PFV назад на той вал, з якого *була впала*: PPRF. PFV, і відтам *оголосила*: PRF. PFV цілому стрілецькому товариству своју пригоду і поміч, якої дізнала від Максима (Іван Франко, *Захар Беркут*).
 (46) Ми з того *пізнали*: PRF. PFV любов, що душу Свою Він *поклав був*: PPRF. PFV за нас. І ми мусимо класти души за братів! (Новини, 7. 04. 2012).

Уколико је предикат управне реченице у презентском облику, што се ређе среће, плусквамперфекат у релативној или допунској клаузи указује на велику временску дистанцу између главне ситуације и ситуације означене плусквамперфектом, функционишући као давнопрошло време (47–49). У таквим реченицама се обично јавља лексички квантификатор који истиче такву темпоралну дистанцу:

- (47) Ось уже й Кирило *доживає*: PRS. IPFV свого віку в тому самому лісі, в якому, кажу ж, він і світ *ото*: TEMP. QUANT *був побачив*: PPRF. PFV (Олександр Катренко, *Лісовий дід*).
 (48) Она каже: „Не знам чега се више бојим: тога да родим или тога да ћеш ме оставити. *Знаш*: PRS. IPFV шта ми је лекар *још онда*: TEMP. QU-

ANT био рекао: *PPRF. PFV*. А мени је сада већ тридесет и четири“ (Драгослав Михаиловић, *Кад су цвећале њикве*).

- (49) Ове драгоцености, које су: *PRS. IPFV. COP* власништво Народног музеја у Варшави биле су украдене: *PPRF. PFV. PASS 1965: TEMP. QUANT* године са изложбе (Ксенија Милошевић, 1973).

У сваком случају, упркос мишљењу појединих истраживача да плусквамперфекат у српском и украјинском језику више не врши таксисну функцију и да је преузео на себе друге функције (Сичинава 2002: 70, 71³), можемо са сигурношћу тврдити да је исказивање антериорности, постериорности и непотпуне симултаности у конструкцијама са примарним и секундарним таксисним односом типично како за српски, тако и за украјински плусквамперфекат.

0.3 Функција означавања резултата у прошлости

Према појединим истраживачима (СOMRIE 1985: 65–69) плусквамперфекат може бити само апсолутно релативно време, тј. облик који указује на догађај пре неке друге референтне тачке која на временској правој обавезно претходи моменту говора, што искључује из обухвата плусквамперфекта тзв. давнопрошло време. Већина лингвиста разматра плусквамперфекат и као претпрошло време, и као давнопрошло, односно прошло време перфекта, инсистирајући на томе да овај облик има два аспекта (ДАНЛ 1985:144). Као претпрошло, али и давнопрошло, време плусквамперфекат је представљен у украјинским граматицама (ВИХОВАНЕЦЬ, ГОРОДЕНСЬКА 2004: 253).

Несумњиво је да семантичко поље плусквамперфекта обухвата прошлост која се антериорно позиционира у односу на другу рефе-

³ У својим закључцима о губитку таксисне функције код украјинског и српског плусквамперфекта Сичинава се позива на друге ауторе. На пример, осврћући се на рад THOMAS 2000: 119, аутор запажа: „Оказывается, что этот последний (плюсквамперфекат са помоћним глаголом *бити* – Љ.П.) не может встречаться в контексте, характерном для западноевропейской «последовательности времён»“ (Сичинава 2002: 70). О украјинском плусквамперфекту истраживач примећује следеће: „Соответствующая украинская глагольная форма (*почав був*, в традиционных грамматиках – «плюсквамперфект» или «давнопрошедшее»), как показано в (CHINKAROUK 1998), ограничивается значениями «аннулированного результата» (как правило, с глаголами совершенного вида) и «прекращенной ситуации» (как правило, с глаголами несовершенного вида)“ (Сичинава 2002: 71). Мислимо да за закључак о губитку таксисне функције код српског и украјинског плусквамперфекта треба ипак консултовати ширу литературу од поменути два рада јер мишљења њихових аутора не потврђује језичка пракса (в. примере 8–37 у овом раду).

рентну тачку означену перфектом. У питању је прошлост која се посматра с референтне тачке прошлости у коју се позиционира посматрач, актуализујући и приближавајући прошлост другог степена. Управо на том измештању говорног лица у прошлост и ретроспективној актуализацији засноване су и остале, нетаксисне, функције плусквамперфекта.

Између плана садашњости и плана прошлости која је означена плусквамперфектом лежи временски план који их раздваја не дајући да се они на било који начин додирну, због чега је за плусквамперфекат карактеристична сема дисталности, која се реализује независно од тога да ли је исказана таксисна функција. Управо на одвојености семантичке зоне плусквамперфекта од садашњости темељи се функција исказивања резултата прошле радње који није релевантан у тренутку говора. Таква функција може да се реализује у простим реченицама које садрже одговарајуће показатеље удаљености радње и њеног резултата од момента реферисања о њима. Темпорални квантификатор је уједно и таксисни спецификатор јер позиционира радњу и њен резултат антериорно у односу на временски одсечак који он темпорално одређује, а не на време говорне ситуације:

- (50) Ранише: *TEMP.QUANT* нардеп Петро Писарчук зробив був: *PPRF. PFV* ремонт (Новини, 5. 12. 2011).
- (51) З того часу, 1883 року, українській трупі були заборонили: *PPRF. PFV* грати в усьому київському генерал-губернаторстві... І ця заборона лежала тяжким гнітом на українським театрі 10 літ: *TEMP.QUANT* (Микола Садовський, *Мої театральні згадки*).

На ту функцију плусквамперфекта односи се следећа примедба Михаила Стевановића: „Иако плусквамперфекат означава радњу која и у време када се говори припада прошлости, у значењу овог облика није од значаја време говорења, него оно на које се мисли да је у њему радња у плусквамперфекту већ била завршена... Време према коме се њим означена радња одређује означена је (најчешће) другом којом радњом у прошлости..., каквом прилошком одредбом, или самом говорном ситуацијом...” (СТЕВАНОВИЋ 1974: 667).

- (52) Лицем на Ђурђев дан: *TAX.SPEC* густа магла бјеше ѿокрила: *PPRF. PFV* ломне Куче (Михаило Стевановић 1974/Симо Матавуљ).
- (53) У дну улице видео сам Мила и Палику како трче. Охрабрено Јеврејче било је измакло: *PPRF. PFV*. Трчали су још мало, па застадоше: *TAX.SPEC*, прво један па други (Иво Андрић, *Деца*).
- (54) И заиста је све то одавно: *TEMP.QUAN* још: *TAX.SPEC* пре ручка: *VN.GEN*, по слушкињама, заједно са преобукама, било однесено: *PPRF.PFV.PASS* (Бора Станковић, *Нечистија крв*).

- (55) Распитивао је и казивали су му. После буна: VN.GEN и райџова: VN.GEN бејаху нашили: PPRF. PFV неред, оскудица, глад и свакојаке болести (Иво Андрић, *Мост на Жейи*).
- (56) Пре но што је капак над њиме био *сјуишиен: PPRF.PFV.PASS*, господин капетан од Виткович *могао је: PRF.IPFV* да *осмоири: PRS.PFV* [→ осмотрио је: *PRF.PFV*] војнички кревет пун ледених шипки, католичко распело на зиду (иако је сам господин капетан био православан) и велику решетку у једном отвору окренутом у дубоки мрачни лагум. [...] Када се капак над њим залуио: PRF.PFV... (Милорад Павић, *Унуиришања сџрана веира*, 42).

Означавање резултата претходне ситуације који је престао да буде актуалан у тренутку саопштења о њему проистиче из примарне семантике плусквамперфекта који обележава временску зону одвојену од момента говора, стога и резултат релевантан за прошло стање не може да буде актуалан у периоду говорне ситуације.

0.4 Функција исказивања прекинуће прошле ситуације

То што временска зона плусквамперфекта не досеже до момента говора условљава још једну функцију овог облика – исказивање прекинуте прошле ситуације која је започета, али није завршена јер је у међувремену настала друга ситуација која је прекинула ситуацију означену плусквамперфектом. У типолошким истраживањима плусквамперфекта таква се функција често описује под именом *framepast* (Плунгян 2004). Значење прекинуте ситуације типично је за плусквамперфекат у украјинским напоредносложеним реченицама са реализованим поредбено-супротним односом. Имперфективни или перфективни плусквамперфекат се смешта у први део таквих реченица који претходи адверзативном везнику. У другом делу конструкције налази се претеритални облик, који је по правилу перфективан а ређе имперфективан – са одговарајућом семантиком промене стања (57–60).

- (57) Остап – спершу *був повеселив: PPRF. PFV* такий балакучий, такий ширий, – Мотрю жалує, коло тещи ласкавий; **а** далі – все *хмурнішав: PRF. IPFV* та й *хмурнішав* (Панас Мирний, *Хіба ревуть воли, як ясла повні*).
- (58) Я вчепився одною рукою в батькові штани, другою за шапку і *хотів був: PPRF. IPFV* сказати своє ім'я, **та** голосу *не стало: PRF. PFV* (Олександр Довженко, *Зачарована Десна*).
- (59) Чапчик *уже почав був: PPRF. PFV* *обурюватись* на літунів, **але** тут його *перебив: PRF. PFV* Супрун (Микола Хвильовий, *Майбутні шахтарі*).
- (60) І всі на слова Кушнірові засміялися; Швачка *хотів був: PPRF. IPFV* *нідвестися* з-за столу, хотів покинути таке гостювання, **але** його *заспоко-*

ювала: *PRF. IPFV* Мар'яна, переконувала, що не слід на сміх та поговорити з гостей виїздити (Григорій Косинка, *Політика*).

- (61) Пождіть трохи, хлопці, – почав був: *PPRF. PFV* Вернидуб, а це як *грюконе: FUT.PFV* з шести гармат вибух – громом забив: *PRF. PFV* враз його голос і так здвигнув мури й склепіння, що в деяких місцях засвітилися щілини (Михайло Старицький, *Облога Буші*).

Уочливо је да се у наведеним примерима (57–61) у плусквамперфекту употребљава фазни глагол или модални, најчешће као део сложеног предиката, што подсећа на одговарајуће предикате у руском језику, уз које се јавља речца *было* : *Хотел было ийти, да испугался; Начал было неть, но перестал* (в. о томе VARENTSEN 1986).

У украјинском језику конструкције са плусквамперфектом у функцији прекинуте прошле ситуације могу бити и просте али уз обавезни парцелат који почиње адверзативним везником или напредним везником уз деиктичке речце *тут, ось* (єво), које уносе значење неочекиваности, изненадности промене ситуације:

- (62) Державна Дума *хотіла була: PPRF. IPFV* використати його, щоб добитися відповідального міністерства. **А** тим часом на вулицях *залунали: PRF. PFV* постріли (Наталія Полонська-Василенко, *Історія України, т.2*).
- (63) Як раз вона *хотіла була: PPRF. IPFV* вийти із кухні, що знаходилася у підвальному приміщенні. І тут панія! (Три замки осінні: Підгірці/ *ukrainaincognita.com*).

Уколико је за украјински језик типична употреба плусквамперфекта у функцији означавања прекинуте прошле ситуације у напредносложеној реченици са адверзативним и другим односом, у српском језику он се у таквим конструкцијама јавља ређе, и то у свршеном облику:

- (64) *Пошли смо били: PPRF. IPFV*, **али** нас је једна четничка контрола *скренула: PRF. PFV* с пута (Михаило Стевановић 1974 / Михаило Лалић).
- (65) Баш ја *био йошо: PPRF. PFV* не би ли како преко цесте, **па видиш: PRS** овога зла (Танасић 2005 / Бранко Ћопић).

У ранијим истраживањима плусквамперфекта у српском језику функције исказивања прекинуте прошле ситуације и дезактуализације резултата прошле радње који је поништила друга прошла радња нису раздвајане (ИВИЋ 1980; МИЛОШЕВИЋ 1982; ТАНАСИЋ 1996, 2005; ТНОМАС 2004). Истраживачи би обично наводили у оквиру примера којима су илустровали функцију означавања радње чији је резултат у међувремену поништен другом радњом и конструкције које се подједнако односе на обе функције. Сматрамо да је неопходно раздвојити наведене функције јер се у зависности од њихове реали-

зације у плусквамперфекту употребљавају различити семантички типови глагола. Када се реализује функција исказивања прекинуте прошле ситуације, у предикату су иницијални фазни или модални (оптативни) глаголи, док приликом остваривања функције означавања дезактуализованог резултата претходне радње у предикату се редовно јављају резултативни глаголи јер се у том другом случају поништава резултат радње, а не сама радња.

Упоредићемо са тог аспекта примере које наводи Срето Танасић у опису семантичко-синтаксичких функција плусквамперфекта у савременом српском језику (ТАНАСИЋ 2005: 413):

- (1) Воће *бјеше замейнуло*: PPRF. IPFV, али од суше *опада*: AOR сво (Михаило Лалић).
- (2) Она *бјеше йочела*: PPRF. IPFV да служи ракију, а кад то чу: AOR – зачепи боцу и затвори је у сандук (Исто).
- (3) Пуцњава се често понављала и већ *смо* скоро *били навикли*: PPRF. PFV на њу, али одједном *наста*: AOR збрка и забуна у ходнику (Исто).
- (4) Неко време га је Лауш био узео: PPRF. PFV за свога личног пратиоца и штитоношу, али је убрзо и сам *увидео*: PRF.PFV да Кирчина вредност премашује ту улогу (Добрило Ненадић).
- (5) *Бјеху ми куйили*: PPRF. PFV ново одијело – за сахрану, али ја га *обукох*: AOR најзад, и онда сам брзо оздравио (Михаило Лалић).
- (6) Николетина је већ био *зинуо*: PPRF. IPFV да се насмије *кад се* старчић одједном *загледа*: AOR у њ (Бранко Топић).
- (7) А *кад* су две групе, велика везирова и мала Давилова, *биле одмакле*: PPRF. IPFV нешто више од пола миље једна од друге, један од везирових коњаника *одвојио се*: PRF.PFV, као стрела појурио и брзо стигао Давила и његову пратњу (Иво Андрић).

У примеру (2), као и у раније наведеним примерима (64, 65), употребљен је почетнофазни глагол, који недвосмислено сигнализира да је реч о радњи која је започета али није завршена, јер ју је прекинула друга радња, док су у осталим примерима (1, 3–7) употребљени резултативни глаголи који у облику плусквамперфекта указују на чињеницу да је резултат био постигнут, али је у међувремену поништен другом радњом. У примеру (6) глагол *зинуи* је семантички еквивалентан глаголу *хйеи*.

05. Функција дезактуализације резултативне претходне радње

Плусквамперфекат се у српском језику регуларно јавља у функцији исказивања прошлих радњи чији је резултат дезактуализован јер се након извршења те радње десила друга радња која је поништила резултат прве радње (ИВИЋ 1980; ТАНАСИЋ 1996, 2005). Примери такве употребе плусквамперфекта чести су у српском језику, при

чему се тај облик у наведеној функцији може јавити и у главном делу временске реченице, указујући на таксисни однос контактне постериорности (66), у другим типовима зависносложених и напоредно-сложених реченица (67), као и у простој реченици, ако се из контекста види да је резултат радње поништен (68, 69):

- (66) Ја сам га таман: *TAX.SPEC* била заборавила: *PPRF. PFV*, срећна са другим дечком, кад ми се он опет јави: *AOR* и враћи: *AOR* све успомене (*deviest.lajkijem.com*).
- (67) И још му поручи да ја на њу не ћрзам: *PRS. IPFV* три недеље, као он, него већ три месеца; само што сам је због оне моје раније цуре мало био забављалио: *PPRF. IPFV* (Драгослав Михаиловић, *Кад су цвешале ћикве*).
- (68) *Бејах наумио*: *PPRF. PFV* да се две недеље не лаћам новина и да не гледам ТВ. Ово друго ми је пошло заруком, оно прво јок (Светислав Басара, *Фама о Басарама*).
- (69) Пре четири године, овде, у мени се опет беше ћробудила: *PPRF. PFV* нада. [...] Разуме се, било је смешно то и очекивати, и можда ја чак то и нисам очекивао, али кући одатле вратих се празан (Драгослав Михаиловић, *Кад су цвешале ћикве*).

Као показатељ дезактуализованог резултата прошле радње плусквамперфекат се регуларно јавља и у украјинском језику. Перфективни плусквамперфекат указује на функцију поништења резултата прошле радње у напоредносложеној (70, 71) или простој (72–74) реченици:

- (70) Надвечір ублагала була: *PPRF. PFV* мати Лесю роздјатись да лягти спать; як же почула: *PRF. PFV* Леся Кирила Тура голос, то так і затрусилась: *PPRF. PFV*; і вже шкода було й казати їй про сон! *Боялась заснути*, щоб не вхопив той пугач її сонну (Пантелеймон Куліш, *Чорна рада*).
- (71) Шкільний курс валеології (науки про здоровий спосіб життя) якось були запровадили: *PPRF. PFV* як експеримент, а потім від нього потихеньку відмовилися: *PRF. PFV* (*Українська газета*, 45 (185), 18–31. 12. 2008).
- (72) Колись була знайшла: *PPRF. PFV* стародавній спосіб виведення волосся, якась настянка з горіху та інших рослин. І не зберегла: *PRF. PFV...* (*posydenky.lvivport.com*).
- (73) Я була посадила: *PPRF. PFV* кілька кущів бузку. То вони їх викорчували: *PRF. PFV*, бо доріжки зробити треба (*Газета*, 13. 1. 2012).
- (74) Вальдано був подав: *PPRF. PFV* заяву про відставку.[...] Перес, у свою чергу, переконав: *PRF. PFV* аргентинця не залишати свій пост до кінця сезону (*Футбол* 24, 4. 2. 2011).

0.6 Функција рећросіекћивне акћуализације

У релативној клаузи украјински плусквамперфекат се може појавити и у несвршеном облику. У том случају он фокусира читаочеву

пажњу на ситуацији посматраној из перспективе посматрача који се измешта у прошлост, ближе ситуацији означеној плусквамперфектом. Такву функцију плусквамперфекта могли бисмо назвати ретроспективном актуализацијом:

- (75) Швачка шарпону в правоу рукоу до кишени, а Кушнiрiв син, що *сто-яв був*: PPRF. IPFV пiд великим, висячим каганцем, *погасив*: PRF. PFV свiтло (Григорiй Косинка, *Полiтика*).
- (76) Стариј карцер, де *сидiв був*: PPRF. IPFV Фавст, *бачив*: PRF. IPFV i чув у своiх кам'яних шорах багато трагедiй: там божеволiли, там вiшалися, розбивали голови об стiну ... (Григорiй Косинка, *Фавст*).
- (77) Те, що я *був плекав*: PPRF. IPFV – ся окреслило: PRF. PFV (Антон Борковський, *Галичина у пошуках моря*).

Исту функцију може у релативној реченици имати свршени плусквамперфекат, где он уз имперфективни облик у суперординираном предикативном делу конструкције реализује и секундарни таксис антериорности (78):

- (78) *Виходячи*: CONVIIPFV iз смертельноi небезпеки, яка *нависла була*: PPRF. PFV над Украiною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року, ... Верховна Рада Украiнськоi Радянськоi Соцiалiстичноi Республiки урочисто *проголошує*: PRS.IPFV *незалежнiсть Украiни*. ... (*Акт проголошення незалежностi Украiни*// rada.gov.ua).

Плусквамперфекат врши функцију ретроспективне актуализације и у српском језику:

- (79) Узбуђена и задихана, дођох до слова „М“ и, *са савим јасном намером*, *оiтворих*: AOR једну од књига. *Била сам схвайила*: PPRF. PFV, присетивши се ваљда да сам о томе већ негде читала, да је то чувена *Енциклопедија мрiвних* (Киш, *Енциклопедија мрiвних*).

У наведеном примеру (79), иако на први поглед антериорност плусквамперфектом није исказана, ипак то јесте тако јер се радња означена плусквамперфектом поставља антериорно у односу на радњу исказану аористом у претходној реченици, што потврђује начинска одредба *са савим јасном намером* која сугерише да је *намера* била заснована на претходном сазнању да се ради о *Енциклопедији мрiвних*. Поред тога што плусквамперфекат позиционира ситуацију антериорно у односу на другу ситуацију, он ствара и ефекат увећане перспективе у служби дочаравања неочекиваности, изненадности открића.

Оно што се у ранијим истраживањима плусквамперфекта истиче као „функција специфичног евоцирања ситуационог фона“ (Ивић 1980; ТАНАСИЋ 2005: 415), по нашем мишљењу, такође обу-

хвата неколико различитих семантичко-стилистичких функција – функцију регресивне актуализације, топикализације и дигресивну функцију. У случају дигресивне функције (в. 0.8), основни ток наративне прекида друга наративна линија која је исказана плусквамперфектом, док се приликом ретроспективне актуализације плусквамперфекат користи у истој функцији као и наративни презент – посматрач ситуације која се описује смешта се у референтну тачку прошлости. Из те референтне тачке сагледава се друга прошлост или „прошлост другог степена“, тј. чува се основна релативна сема плусквамперфекта. Такво измештање посматрача у референтну тачку прошлости лежи и у основи топикалне функције (в. 0.7), када се плусквамперфектом у предикату посебно истиче референт на нивоу текста. Функције регресивне актуализације, топикална и дигресивна су засноване на истом јединственом когнитивном механизму, што је, претпостављамо, и дало истраживачима повода да их уједине у исту функцију – евоцирања ситуационог фона. Неопходно је, међутим, раздвајати наведене функције, јер се оне разликују са тачке гледишта кохезије у тексту. У случају реализације дигресивне функције или функције топикализације, облик плусквамперфекта служи као маркер центрифугалне тенденције у тексту, док се у случају ретроспективне актуализације прошлости или евоцирања ситуационог фона уклапа у центрипеталне. Уочавање когнитивног механизма који делује када су посредни функције плусквамперфекта значајно је за разумевање његове природе.

Управо у функцији ретроспективне актуализације прошлости плусквамперфекат се може јавити у имперфективном виду, и то чешће у релативној клаузи него у временској, у којој се таксисна функција плусквамперфекта потискује у други план или чак занемарује. То што се имперфективни плусквамперфекат веома ретко јавља у српском језику, дало је основа истраживачима да тврде како тај облик у српском језику заправо и не постоји, већ се моделује према принципу симетрије глаголског вида (ТАНАСИЋ 2009: 66). Не бисмо се сложили са таквом констатацијом, јер ако се имперфективни плусквамперфекат јавља у опусу писаца, делима научника или у народној књижевности, па макар и спорадично, то значи да је тај облик не само теоријски могућ већ и праксом потврђен. Ако, рецимо, Милорад Радовановић, анализирајући употребу плусквамперфекта у опусу Милоша Црњанског, примећује у вези са употребом имперфективног плусквамперфекта да „ови примери упућују пре на случајни изузетак или омашку језичког осећања“ (РАДОВАНОВИЋ 1990: 184),

то не значи да је означио сам облик као такав, већ га је тако дефинисао у контексту конкретних реченица, што самом истраживачу не смеа да релативно често користи имперфективни плусквамперфекат:

- (80) То су у стварном смислу биле „златне године“ лингвистичке науке ... и године лингвистичких ратова што су се понајвише управо и *били водили*: PPRF.IPFV око статуса семантике у лингвистичкој науци ... (Милорад Радовановић 2010, 70).
- (81) На жалост, понешто од тога као да *нису били имали*: PPRF.IPFV ни де Сосир ... ни Остин (Срето Танасић 2005/ Милорад Радовановић).
- (82) Ова књига ... је природни наставак или својеврсни „додатак“ раду, којим се њен аутор већ *био бавио*: PPRF.IPFV подуже времена (Исто).

Сматрамо да када плусквамперфекат врши функцију ретроспективне актуализације, тј. приближава догађај који припада прошлости, постиже се ефекат перспективе посматрача који је смештен у референтну тачку прошлости. Тада се у српском језику може јавити и имперфективни плусквамперфекат:

- (83) У орману, међутим, дубоко, доле, **куда је** Наполеоне *био сместио*: PPRF.PFV, Рјепин је изненађен, приметио неколико спратова хартије тапета, **које је** Ордински *био, очигледно, сјремао*: PPRF.IPFV, за декорисање зидова у кући, у којој је становао (Милош Црњански, *Роман о Лондону*).
- (84) Пред вратима *се бјеше њружала*: PPRF.IPFV празна цеста, равна и чиста у недоглед Пустог Поља. Двапут дневно је пролазио Рајко Циго огуљеног лица у фијакеру с поштом (Срето Танасић 2005, 414/ Михаило Лалић).

Када је у питању исказивање радње чији је резултат поништен другом прошлом радњом, чињеница је да у савременом српском језику имперфективни плусквамперфекат у већини случајева замењује имперфективни перфекат (ТАНАСИЋ 2009: 68). У функцији ретроспективне актуализације прошлости тај облик плусквамперфекта потискује имперфективни презент. Међутим, као што запажа Срето Танасић у вези са перфективним плусквамперфектом, „у српском језику је, као и у другим језицима, много примјера гдје се једно значење исказује различитим средствима“ (ТАНАСИЋ 2009: 74). Зашто не би могла иста констатација, која је исправна када је посредни перфективни плусквамперфекат, да важи и за његов имперфективни облик? У функцији ретроспективне актуализације прошлости коришћење имперфективног плусквамперфекта је пожељно. Употребом тог облика ствара се ефекат приближавања „прошлости другог степена“, који се неутрализује у случају актуализације прошлости помоћу имперфективног перфекта или презента, јер је антериорна сема заступљена само у структури плусквамперфекта.

Функција ретроспективне актуализације подразумева да се говорно лице приближава времену догађаја премештајући се на временској скали у референтну тачку прошлости, с које се ситуација о којој говори приказује у крупном плану. Таква измена перспективе приказивања је типична за дискурс исповести, мемоара и сл., стога дела која припадају тим говорним жанровима, или књижевна дела у којима се ти примарни жанрови опонашају, обилују облицима плусквамперфекта, као што је то случај у роману Драгослава Михаиловића *Кад су цвейтале тикве*.

Из истог разлога плусквамперфекат се може јавити приликом препричавања снова, и то у простим реченицама, где одашила ка ситуацији која се десила пре буђења, али и истиче да је говорник једини који је ту ситуацију доживео:

- (85) Да вам причам шта ми се приснило / Народа се бјеше много дигло: PPRF. PFV (Његош, *Горски вјенац*).
- (86) Я пополудні заснув і мав дивний сон. Десь *впали були*: PPRF. PFV дуже великі сніги, так що все привалили, яри, горби, долини все зрівняли (*books.google.rs*).

0.7 Функција топикизації

За ретроспективну аспектуализацију је везана дискурсна функција маркирања новог топика. Ту функцију плусквамперфекат може да реализује и у простој реченици која се налази на почетку пасуса, а често и на почетку веће текстуалне јединице:

- (87) Света браћа *беху йозвана*: PPRF.PFV.PASS на обед код кагана (Јустин Поповић, *Жийије йрейодобних Мейодија и Констаниїна*).
- (88) У ово време прилике *се беху потпуно измениле*: PPRF.PFV (Исто).

Наведена функција је разматрана контрастивно у украјинском и српском језику на примеру превода романа Драгослава Михаиловића *Кад су цвейтале тикве*. Истраживач примећује да украјински преводилац не одступа у овом случају од оригинала, што сведочи о томе да се функција топикизації природно уклапа у сферу функционисања украјинског плусквамперфекта: «Д. Михайлович често вживає плюсквамперфект як елемент своєрідної стилістичної «інкрустації» тексту, а саме в ролі важливого складника повідомлення на початку або в кінці абзацу, де, як правило, наявний чіткий причинно–наслідковий зв'язок, особливий логічний наголос або своєрідне підсилення ролі плюсквамперфекта за рахунок прислівника – дискурсного маркера тексту» (ЯРМАК 2010). Истраживач потврђује своје запажање следећим примерима:

- (89) Четрдесет девете на првенству Србије у валтер-категорији био сам велики фаворит, али сам елиминисан још у предтакмичењу: он ме је то био *пресрео PPRF. IPFV* (Јрмак 2010 / Михаиловић, *Кад су цвѣтале њикве*).
- (90) У сорок дев'ятому на чемпіонати Србији в середній категорії я був великим фаворитом, але був вилучений ще у відбірковому: це він мене був *перестрів PPRF. IPFV* (Јрмак 2010 / Михаиловић, *Коли цвіли гарбузи*, пер. М. Васишлин).

Ипак, упркос запажању да се топикализација плусквамперфектом чува у украјинском преводу романа *Кад су цвѣтале њикве*, преводилац на више места у украјинском тексту изоставља плусквамперфекат управо тамо где је он са дискурсног аспекта најнеопходнији, што говори да није довољно добро осетио и пренео тај аспект реализације плусквамперфекта. Истовремено то показује да се функција топикализације не истиче посебно у граматичким описима овог глаголског облика у украјинском и српском језику. Уп. на почетку новог одељка у роману *Кад су цвѣтале њикве*:

- (91) Међутим, смрт се **већ** *била населила: PPRF. PFV* у мојој кући (Драгослав Михаиловић, *Кад су цвѣтале њикве*).

У преводу је плусквамперфекат замењен перфектом (92), што нивелише дискурс успомена, брише темпоралну вишеслојност наратива:

- (92) Між тим, смерть **уже** *оселилась: PRF. PFV* у моєму домі (Драгослав Михаиловић, *Коли цвіли гарбузи*, пер. М. Васишлин).

Реченице попут:

- (93) Між тим, смерть *уже була йоселилась: PPRF. PFV* у моїй хаті.
- (94) Два роки назад я знов *був запив: PPRF. PFV* – таке зі мною час від часу буває.

не само што су сасвим у духу украјинског језика, већ својом ретроспективном оријентацијом приказују „у увећаном кадру“ догађаје о којима говори наратив и представљају га као доживљавача ситуације, што није случај када се употреби обичан претерит. Наведено сведочи о томе да је дискурсна функција топикализације непосредно заснована на функцији ретроспективне актуализације, као, уосталом, и друга дискурсна функција – дигресивна.

0.8 Дигресивна функција

С функцијом топикализације тесно је повезана друга дискурсна функција плусквамперфекта – дигресивна, која се регуларно реализује у наративу, како у украјинском, тако и у српском језику:

- (95) *Немој: IMP* да се секираш. *Сав је био ѝроѝао: PPRF. PFV*, јадник. *Ми ћемо зарадиѝи: FUT I* друго (Драгослав Михаиловић, *Кад су цвѝтале ѝишке*).
- (96) Те године на једној ранг-листи био сам трећи у средњој категорији у Југославији, иако још ниједном *нисам био досѝео: PPRF. PFV* до првенства Југославије (Драгослав Михаиловић, *Кад су цвѝтале ѝишке*).

У оба наведена српска примера основну линију догађајног тока прекидају запажања евалуативне природе која су исказана обликом плусквамперфекта. У првом примеру говорно лице смирује саговорника наводећи аргументе зашто не треба да брине. Управо то навођење аргумената исказано плусквамперфектом представља дигресију, док је главна догађајна линија усмерена ка плану будућности (императив и футур I у функцији предиката реченица које „уоквирују“ дигресивни исказ). Сличан пример налазимо и у украјинском језику:

- (97) *Слухајте: IMP, дајте: IMP* спокій, – *казала була: PPRF. IPFV* пани Стефа з Трускавця (*tatache.wordpress.com*).

У примеру (96) дигресија је садржана у допусној клаузи која је једно од средстава остваривања центрифугалне тенденције у исказу – тежи разбијању топика, навођењу чињеница споредне природе, јер се радња исказана предикатом управне клаузе иначе остварила, упркос томе што се у допусној клаузи истиче.

У украјинском примеру који следи (98) причу која се односи на удаљену прошлост (сећање говорног лица на свој први рачунар и игрице које је играо на њему), што се истиче адвербијалом *тоді* (тада), имперфективним перфектом и историјским презентом, наратор с времена на време прекида изненадним дигресијама у којима коментарише основни низ догађаја уводећи тако додатне предикативне планове који се односе како на време пре догађаја о којима се саопштава – *знајомий сказав був* (познаник је био објаснио), тако и на време које се подудара са основним догађајним планом – *всю проѝшов був* (сву сам био прошао) указујући на резултат у прошлости. У оба случаја дигресивна функција је ефекат реализације основне релативне семе.

- (98) Најпопуларнишими іграми *тоді були: PRF. IPFV* – LodeRunner (*бігас: PRS. IPFV* чоловічок по цеглинах і *збирає: PRS. IPFV* золоті злитки, *знајомий сказав був: PPRF. PFV*, як ввести чіт-код для неї, комбінація клавіш – проходження рівня), Boulder Dash – культова гра (*всю проѝшов був: PPRF. PFV*) – потрібно в підземеллі збирати кристали, щоб на тебе не впав камінь... (Мій перший комп'ютер// yablog.org.ua/2008).

О заступљености ове функције у многим језицима света истраживачи примећују следеће: „По-видимому, имеет смысл считать, что во всех языках, где имеется форма плюсквамперфекта, она используется не столько для того, чтобы указать на факт предшествования ситуации другой прошлой ситуации, сколько для того, чтобы подчеркнуть принадлежность этой ситуации другому временному плану, отделенному от плана текущего повествования. В иной терминологии, плюсквамперфект маркирует дискурсивно выделенные глагольные формы, выпадающие из основной линии повествования“ (Плунгян 2004). Такво запажање потврђују и примери из српског и украјинског језика, што сведочи о универзалности дигресивне функције код плусквамперфекта, о постојању тенденције ка маркирању секундарног догађајног плана тим обликом.

0.9 Контрафактивна функција

Лингвисти сматрају да сема временске удаљености од момента говора, која заједно са таксисном одређује природу плусквамперфекта, може да услови појављивање у његовој структури и семе епистемичке дистанце – када плусквамперфекат на основу „дисталне метафоре“ почиње да функционише као показатељ ситуације која је далека од реалне, супротставља се чињеничном стању, тј. указује на контрафактивност (FLEISCHMAN 1989). Контрафактивна функција се односи на претпоставку о томе да би одређена ситуација, која се реално није десила, била могућа у некој алтернативној стварности када би развојни ток догађаја био другачији.

Истичући да сема временске удаљености од момента говора није водећа па чак ни обавезна у структури плусквамперфекта у многим језицима где тај облик врши контрафактивну функцију, други истраживачи нуде своја објашњења те појаве. При употреби плусквамперфекта у контрафактивној функцији посматрач се измешта у прошлост, ближе оној ситуацији од које су ствари кренуле одређеним током који је довео до актуелног стања. Објашњење функционисања плусквамперфекта у многим језицима света као показатеља иреалности или хипотетичности засновано на идеји менталне операције повратка у прошлост, у период од којег су ствари кренуле одређеним током, и моделовања паралелне ситуације, познато је у лингвистици као „модел бифуркације“ (DANL 1997). Оба објашњења контрафактивне функције плусквамперфекта (дисталну метафору и бифуркацију) детаљно анализира у свом раду В. Плунгјан

(Плунгян 2004), који предлаже ново тумачење наведене чињенице полазећи од дискурсне дигресивне функције плусквамперфекта о којој је већ било речи у овом раду. Хипотетична ситуација коју дочарава облик плусквамперфекта испада из логичког тока. „По сути дела, контрафактичко условие описувае ту же самую дигрессию, только совершаемую не в реальном, а в воображаемом альтернативном мире“ (Плунгян 2004: 286). Дакле, контрафактивност манипулише моделовањем ситуације која је супротстављена фактичној стварности, и управо је тај аспект условио назив дате функције. Контрафактивни плусквамперфекат се среће, између осталог, у немачком, шведском, норвешком, финском, класичном латинском, француском, старојерменском језику (Плунгян 2004: 277). Функција контрафактивности, када се ситуација моделује као паралелна стварност упркос реалном знању да она није постојала, регуларно се реализује и код украјинског плусквамперфекта у кондиционалу (99–102) или у условној клаузи:

- (99) **Коли б був знав:** *PPRF. IPFV.COND*, *проламав би:* *COND* заповри та вкрав (Панас Мирний, *Хіба ревуть воли, як ясла повні*).
- (100) **О, коли б я вас раніше був побачив:** *PPRF.PFV.COND*, *то не образив би:* *COND* ваших ніжних вух дикою мисливською піснею (Е.Т.А. Гофман, переклад Сакидона).
- (101) **Якщо б ви були дали:** *PPRF.PFV.COND* моїм членам, *то подане вами дійшло б:* *COND* до Голови (*catechismus.org.ua*).
- (102) **Якби була знала:** *PPRF.IPFV.COND* / *У колисці б задушила:* *COND*. / Під серцем приспала (Тарас Шевченко, *Розрита могила*).

Уколико се контрафактивност може посматрати као контрафактивност услова (да се уместо реалног R десило R...) и контрафактивност последице (...онда би се могло десити Q) (Плунгян 2004: 275), у свим наведеним примерима (99–102) у питању је плусквамперфекат који реализује контрафактивност услова, што уједно потврђује његову релативну природу, јер се реализује и секундарни таксис антериорности – ситуација означена кондиционалним плусквамперфектом претходи другој ситуацији коју означава кондиционални перфекат односно кондиционал.

Кондиционални плусквамперфекат у украјинском језику ређе се налази и у аподози и у протази условне реченице:

- (103) **Якби була-м знала:** *PPRF. IPFV.COND*, *була б не кохала:* *PPRF. IPFV.COND* і з тобою до півночі *не сійоля б:* *PPRF. IPFV.COND* (нар. песма).

У наведеном примеру (103) у условној клаузи срећемо скраћени облик трочланог плусквамперфекта *була-м знала* који садржи

рефлекс тзв. оптативног аориста 1 л. једн. -м од *bimъ* (*bimъ, bi, bi, bimъ, biste, be*), налик српском потенцијалу који садржи исти копулативни облик (Белић 1973: 168). Контрафактивност последице такође је изражена кондиционалним плусквамперфектом (*була б не кохала*) – ситуација која се у стварности десила приказује као нешто што се не би десило да су ствари кренуле друкчијим током.

У вези с тим отвара се питање о сличности украјинског кондиционалног плусквамперфекта, као у наведеном примеру, и српског потенцијала. Као и потенцијал I у српском језику, који се јавља како у протази, тако и у аподози, упркос мишљењу појединих истраживача да је за њега резервисано место само у условној клаузи, што обележава српски потенцијал релативном семом антериорности у прошлости (ТНОМАС 2000: 128; СИЧИНАВА 2002: 51), украјински кондиционални плусквамперфекат у наведеном примеру указује на нерезеренцијалну радњу у прошлости. О српском итеративном потенцијалу М. Стевановић пише „Како је дошло до тога да се облик глаголског начина не употребљава више у функцији модуса, већ темпорално у релативној квалификативној служби – посебно је питање, на које још није дат одговор“ (СТЕВАНОВИЋ 1974: 718). Можда би се модели који се нуде за објашњење контрафактивне функције плусквамперфекта у другим језицима могли применити и за решење овог питања о српском потенцијалу.

Поставља се такође питање да ли је потенцијал II или „кондиционал за прошлост“ у српском језику заправо кондиционални плусквамперфекат са контрафактивном функцијом. За тај облик М. Стевановић примећује: „Уосталом сасвим је разумљиво да за модални облик коме се време увек одређује према језичкој ситуацији, и сама та ситуација јасно говори на које се време дотични модални облик односи. И свакако је давање различитих облика за различна времена сасвим излишно, па је то и учинило да се такав сложен облик потенцијала све ређе употребљава и да га скоро сасвим нестане из савременог књижевног језика, као и из језика данашње свакодневне говорне комуникације“ (СТЕВАНОВИЋ 1974: 720). Дакле, М. Стевановић пориче постојање релативне семе код српског потенцијала II и ограничава његову употребу само на модалну функцију. Релативна сема ипак постоји у потенцијалу II, али се она не односи на исказивање значења антериорности, које је типично за плусквамперфекат, већ супротно – постериорности (104) или формалне делимичне симултаности / реалне постериорности (105–107). Радња означена потенцијалом II у условној реченици се увек налази у аподо-

зи, супротно украјинском кондиционалном плусквамперфекту за који је типично место у протази (в. 99–102), и односи се на потенцијалну радњу која је директна последица претходне потенцијалне радње:

- (104) Може бити да *би био* боље учинио: *POT II* да је *изосїавио*: *PRF.PFV* (Михаило Стевановић 1974: 719/Вук, Лажи и опадања).
- (105) *Био би* га сасвим *їусїио*: *POT II* да му је *хїио*: *PRF.IPFV* дати новаца (Михаило Стевановић 1974: 719/Даничић, Приповијетке).
- (106) Да *сам живио*: *PRF.IPFV* у оно вријеме и ја *бих био їролио*: *POT II* крв за Христа (Михаило Стевановић 1974: 719/Ивековић, Животи светаца).
- (107) Да *сам баш и знао*: *PRF.IPFV*, ја му *не бих био їоклонио*: *POT II* (Михаило Стевановић 1974: 719/Вук Атанацковић, Два идола).

У свим наведеним примерима (104–107) потенцијал II исказује контрафактивност последице што га ситуише постериорно у односу на ситуацију која је исказана у условној клаузи. С обзиром на чињеницу да плусквамперфекат не може да означава радњу која се десила после неке друге радње која је исказана претериталним обликом, видимо да се ипак ради о модалном облику потенцијала II или контрафактивног кондиционала, а не о временском облику плусквамперфекта у кондиционалу са контрафактивном функцијом.

Закључак

Као што видимо, украјински и српски плусквамперфекат спадају у тип плусквамперфекта са проширеним функцијама. Српски и украјински плусквамперфекат имају много заједничког, али се функција контрафактивности реализује код овог глаголског облика само у украјинском језику. Функција означавања прекинуте прошлости (*framepast*) типична је за плусквамперфекат у украјинском језику, док је у српском у тој функцији чешћи перфекат. Наведено указује на ширу сферу функционисања плусквамперфекта у украјинском језику. С друге стране, таксисна функција је јаче исказана код српског плусквамперфекта, што наводи на закључак да је потискивање таксисне функције плусквамперфекта у украјинском језику водило томе да се у његовој семантичкој структури развију друга обележја, на којима су засноване нове функције. Управо те нове функције и чине украјински плусквамперфекат изузетно виталним. Украјински плусквамперфекат се знатно чешће јавља и у имперфективном облику. И у украјинском и у српском језику плусквамперфекат представља облик са богатим и разноврсним граматичким потенцијалом, који заслужује комплексна истраживања.

Цијирана лијераиура

- Белић 1941/1958/1998: Белић А. *О језичкој љрироди и језичком развийку. Лингвистиичка исийийивања // Изабрана дела Александра Белића, љ.1.* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Белић 1973: Белић А. *Исйорија срйскохрвайског језика, књ. 2. св. 2, Ре-чи са конјугацијом.* Београд.
- ВИХОВАНЕЦЬ, ГОРОДЕНСЬКА 2004: Вихованець I.P., Городенська К. Г. *Теоретична морфологйя украйнеськој мови.* Київ: Пульсари.
- ЗАГНІТКО 1996: Загнітко А.П. Знову давноминулий?// *Лингвистичні студії.* Донецьк: Академйя. Вип. 2, стр. 40–45.
- ИВИЋ 1980: Ивић М. О значењу српскохрватског плусквамперфекта. *Зборник за филологију и лингвистику XXIII/1*, стр. 93–100.
- ЈЕРКОВИЋ 2003: Jerković J. Prilog boljem poznavanju srpskog standardnog jezika u drugoj polovini XX века – osvrt na jezik *Pevača* Boška Petrovića. *Зборник Мајилице срйске за филологију и лингвистику* 46, 2, str. 23–51.
- КРИЖАНІВСЬКА 2001: Крижанівська О. Спостереження за вживанням форм давноминулого часу в розмовно–побутовому мовленні// *Науковй записки Винницького держ. пед. ун–ту ім. М. Коцюбинського. Филологйя.* Вінниця: Видавничий вйдділ ВДПУ, 2001. Вип. 3, стр. 98–101.
- КОЗИНЦЕВА 1998: Козинцева Н. А. Плусквамперфект в армянском языке // М. Ю. Черткова (ред.), *Типология вида: проблемы, поиски, решения.* Москва: Языки русской культуры, стр. 207–218.
- МИЛОШЕВИЋ 1973: Милошевић К. Темпорално значење и синтаксичка вриједност конструкција *Cor (praes.perf.) + part.pass.* у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог XXX/1–2*, стр. 423–437.
- МИЛОШЕВИЋ 1982: Улога глаголских облика у сложеној реченици са темпоралном клаузом у савременом српскохрватском језику// *Научни скуп славистиа у Вукове дане, 11/2*, стр. 125–138.
- МИТРИНОВИЋ 1995: Митриновић В. Неколико запажања о плусквамперфекту као средству стилизације текста у „Сеобама“ Милоша Црњанског (у оригиналу и пољском преводу дела) // *Научни скуп славистиа у Вукове дане, 23/2*, стр. 245–254.
- МОЛОШНАЯ 1996: Молошная Т. Н. Плусквамперфект в системе грамматических форм глагола в современных славянских языках // Т. М. Николаева (ред.), *Русистика. Славистика. Индоевропеистика: Сб. к 60-летию А.А. Зализняка.* Москва: Индрик, стр. 564–573.
- ПЕТРУХИН, СИЧИНАВА 2006: «Русский плюсквамперфект» в типологической перспективе // *Вереница литер. К 60-летию В.М. Живова.* Москва: Языки славянской культуры, стр. 193–214.

- ПЛУНГЈАН 1998: Плуњган В. А. Плюсквамперфект и показатели «ретроспективного сдвига» // В. Ф. Выдрин, А. А. Кибрик (ред.). *Язык. Африка. Фультбе: Сборник статей в честь А. И. Коваль*. СПб.: Европейский дом, стр 106–115.
- ПЛУНГЈАН 2001: Плуњган В. А. Антирезультатив: до и после результата // В. А. Плуњган (ред.), *Исследования по теории грамматики*, вып. 1: *Глагольные категории*. Москва: Русские словари, стр. 50–88.
- ПЛУНГЈАН 2004: Плуњган В. А. О контрафактических значениях плюсквамперфекта // У. А. Lander, V.A. Plungian, A. Y. Urmanchieva (eds.), *Irrealis and Irreality*, Moscow: Gnosis, pp. 273–291.
- ПОПОВИЧ 2011: Попович Л. Таксисные значения деепричастия в сербском языке. *Јужнословенски филолог LXVII*, 2011, стр.135–162.
- РАДОВАНОВИЋ 1990: Радовановић М. *Сјиси из синџаксе и семанџике*. Сремски Карловци: З.Стојановић, Нови Сад: Добра вест, стр. 183–189.
- РУСАНІВСЬКИЙ 1971: Русанівський В.М. *Структура українського дієслова*. Київ: Наукова думка.
- РУСАНОВСКИЙ и др. 1986: Русановский В.М., Жовтобрюх М.А., Городенская Е.Г., Грищенко А.А. *Украинская грамматика*. Киев: Наукова думка.
- СИЧИНАВА 2002: Сичинава Д. В. *Типология глагольных систем с несколькими формами плюсквамперфекта*. Дипломная работа (н.р. В.А. Плуњган). Москва: МГУ.
- СИЧИНАВА 2003: Сичинава Д. В. К типологии глагольных систем с несколькими формами плюсквамперфекта: casus latinus // *Вопросы языкознания* 5, стр. 40–52.
- СТАНОЈЧИЋ 1996: Станојчић Ж. Морфологија, синтакса и фразеологија // М. Радовановић (ур.) *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Службени гласник, стр. 111–141.
- СТЕВАНОВИЋ 1974: Стевановић М. *Савремени српскохрватски језик. (Грамаџички сџеми и књижевнोजезичка норма). II Синџакса*, Београд: Народна књига.
- ТАНАСИЋ 1996: Танасић С. О перфекту и плусквамперфекту имперфективних глагола. *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику XXXIX/1*, 91–97.
- ТАНАСИЋ 2005: Танасић С. Синтакса глагола / (П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић. *Синџакса савременог српског језика*. Проста реченица. М. Ивић (ред.), Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 345–469.
- ТАНАСИЋ 2005а: Танасић С. Статус плусквамперфекта у савременом српском језику // *Шестџи лингвистички скуј Бошковићеви дани*. Подгорица: ЦАНУ, 231–239.

- ТАНАСИЋ 2009: Танасић С. *Синџаксичке шеме*. 2. издање, Београд: Београдска књига.
- ТАРАНЕНКО 2006: Тараненко О.О. Дієслово в контексті сучасних тенденцій до перегляду нормативних засад української літературної мови. *Мовознавство* 2–3, стр. 55–77.
- ХРАКОВСКИЙ 2003: Храковский Виктор С. Категория таксиса (общая характеристика). *Вопросы языкознания*, 2, 32–53.
- ЯРМАК 2010: Семантичний діапазон плюсквамперфекта в романі Драгослава Михаїловича „Коли цвіли гарбузи“ та в його перекладі українською мовою. www.rastko.org
- BARENTSEN 1986: Barentsen, A. A. 1986. The use of the particle БЫЛО, in modern Russian // *Dutch Studies in Russian Linguistics*, Amsterdam, vol. 8, pp. 1–68.
- BYBEE et al. 1994: Bybee J., Perkins R., Pagliuca W. *The Evolution of Grammar: tense, aspect and modality in the languages of the world*. Chicago: University of Chicago Press.
- CHINKAROUK 1998: Chinkarouk O. Le Plus-que-parfait dans la phrase complexe (coordination et juxtaposition) en ukrainien moderne // *Le Langage et l'Homme XXXIII*, 1, 39–53.
- COMRIE 1985: Comrie B. *Tense*. Cambridge: CUP.
- DAHL 1985: Dahl Ö. *Tense and Aspect Systems*. Oxford: Blackwell.
- DAHL 1997: Dahl Ö. The relation between past time reference and counterfactuality: a new look // A. Athanasiadou, R. Dirven (eds.). *On Conditionals Again*. Amsterdam: Benjamins, 97/114.
- DAHL 2000: Dahl Ö. The tense-aspect systems in European languages in atypological perspective // Dahl. Ö. (ed.). *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. B., N.Y.: Mouton de Gruyter, pp. 3–25.
- FLEISCHMAN 1989: Fleischman S. 1989. Temporal distance: a basic linguistic metaphor // *Studies in Language* 13 (1), pp.1–50.
- THOMAS 2000 : Thomas, P. L. Le plus-que-parfait en serbo-croate (bosniaque, croate, monténégrin, serbe) dans une approche contrastive avec le français //A. Carlier , V. Lagae , C. Benninger (eds.), *Passé et parfait* (Cahiers Chronos, 6). Amsterdam–Atlanta: Rodopi, 117–131.
- THOMAS 2004 : Thomas, P. L. Плюсквамперфекат – жива граматичка категорија савременог српског језика? // *Научни скупи славистија у Вукове дане*, 33/1, стр. 111–122.

Резюме

Людмила В. Попович

ФУНКЦИИ ПЛЮСКВАМПЕРФЕКТА
В СОВРЕМЕННОМ СЕРБСКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ

В работе рассматриваются темпоральные функции плусквамперфекта в сербском и украинском языках, которые ранее не являлись предметом лингвистических исследований. Традиционный подход к плусквамперфекту как к относительному времени, указывающему на предшествование в прошлом, то есть на то, что ситуация (или ее результат) имела место раньше некоторой другой прошлой ситуации, взятой в качестве референтной точки, фокусированной говорящим и, как правило, эксплицитно названной в тексте, или же как ко времени, указывающему на отдаленное прошлое (*давноминулий час*), дополнено представлением о конкретных типах таксисных конструкций с данной временной формой в обоих языках. Выделяются также функции: обозначения прерванной ситуации в прошлом; ретроспективной актуализации; топикализации; дигрессивная функция, а в украинском языке – и функция выражения контрафактического условия. Данные функции рассматриваются в связи с уже описанными сербскими лингвистами функциями аннулированного результата и эвоцирования общего фона, а также результатами типологических исследований плусквамперфекта последнего времени.

Ключевые слова: плусквамперфект, сербский язык, украинский язык, таксис, *framepast*, дезактуализация, актуализация, контрафактичность.